

Отдельные статьи, рецензии, отзывы на произведения Н.В.Гоголя, которые появлялись в журналах, вызывали раздражение цензоров.

В этой связи чрезвычайно любопытно мнение Л.В.Дубельта. Становясь решительно на сторону писателя и защищая его произведения от несправедливых нареканий, Л.В.Дубельт резко иронически отзывался об излишней придирчивости со стороны цензуры. Тем не менее, следует отметить, что такой "сильный авторитет в вопросе о благонамеренности", как Л.В.Дубельт, не мог поколебать того взгляда на сочинения Н.В.Гоголя, который сложился в высших чиновничьих слоях русского общества.

Литература

1. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. – СПб., 1889. – Т. I. – С. 312.
2. Там же. – С. 314.
3. Там же. – С. 318.
4. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. – СПб., 1889. – Т. II. – С. 318.
5. Там же. – С. 335.
6. Там же. – С. 339.
7. Там же. – С. 339.

УДК 821.161.1.09:75.09

В.В.Терлецький

Відгуки М.В.Гербеля та Є.І.Вишнякова на смерть Гоголя

Автор статті досліджує історію створення поезії М.В.Гербеля "Певец, возмужавший в безвестной тиши" та малюнка Є.І.Вишнякова "Гоголь на смертному одрі", присвячених Гоголю.

Автор статті досліджує історію створення поезії М.В.Гербеля "Певец, возмужавший в безвестной тиши" і малюнка Є.І.Вишнякова "Гоголь на смертному одрі", присвячених Гоголю.

The author of the article explores the history of the creation of the verse of N.V.Gerbel "The singer, matured in obscurity silence" and the drawing of E.I.Vyshniakov "Gogol on his deathbed", dedicated to Gogol.

Дослідникам життя й творчості славетного українця М.В.Гоголя відомий аркуш паперу з альбома поета, перекладача і видавця М.В.Гербеля (1827–1883), на якому зроблено малюнок "Гоголь на смертному одрі

Є.І.Вишнякова та записані віршовані строки власника цього вельми багатого і цікавого літературно-художнього документа. Зберігається альбом у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) у фонді 179-му, справа 12 [1].

М.В.Гербель правдиво оцінив духовний світ і творчий доробок, спрямування письменника такими словами:

*Певец, возмужавший в безвестной тиши,
Людей сердцеведец великий,
Проникнувший духом в тайник их души,
Как будто он был их владыкой.
И имя свое записавший в скрижали
Безсмертья, под славой созданья,
В котором улыбка скрывает печаль,
И смех заглушает рыданья.
Творенья которого можно сравнить
С лицом омоченным слезами,
Смеющейся маской которое скрыть
Хотят иногда перед нами.*

Ще гоголезнавець Н.Д.Ефрос у статті "Новые портреты Гоголя" [2] стверджувала, що записані до альбома рядки М.В.Гербеля – це "уривок", який входить "с значительным разночтением в стихотворение Гербеля "В дорогу! В дорогу!" Додамо, що останнє було надруковане в його "Полном собрании сочинений" [СПб., 1882. – Т. II. – С. 307–309], датоване 1855 роком і присвячене "доброму другу и старому товарищу Н.Я.Макарову", тобто уродженцю Чернігівщини, співробітнику журналів "Современник", "Основа" Миколі Яковичу Макарову (1828–1892).

Проте рядки з альбома Гербеля неправомірно вважати "уритком" із твору "В дорогу! В дорогу!" У останній поезії він використав раніше ним написане. І дещо додав, змінив. Як, наприклад, такий чотиривірш:

*Творец "Ревизора", певец "Вечеров",
Степей поднепровских и Сечи,
Кто, полон вдохновенья, уже был готов
Начать величавые речи.*

А третій і четвертий рядки вірша в альбомі – рядки дещо здогадної думки "Проникнувший духом в тайник их души / Как будто был их владыкой" – замінив на стверджувальні "Чье слово проникло в тайник их души / И сделалось дум их владыкой".

А ось із висловом Наталії Ефрос, що рядки поета в альбомі були, "по всей вероятности", первісним варіантом вірша "В дорогу! В дорогу!", ми не

тільки погоджуємося, а й приймаємо без отого застереження – "по всей вероятности".

Згодом малюнок "Гоголь на смертном одре" з віршованими рядками М.В.Гербеля було занесено до тома 58-го "Литературного наследства" [М., 1952. – С. 791] і під знаком питання проставлено рік 1852-й, тобто рік смерті Гоголя.

Далі дослідниця пише, що малюнок Є.І.Вишнякова не є оригінальним, він ніякої іконографічної цінності не має, але становить певний інтерес як "историко-литературный документ". Вона стверджує, що це олівцева копія з літографії, до того ж "распространённой".

Але хто ж був її автором? На час публікації Н.Ефрос, тобто понад півстоліття тому назад, це не було встановлено. Чи знають про це гоголезнавці зараз?

Автором називали В.О.Рачинського, про це говорить в листі від 25 березня 1852 року славіст і фольклорист П.О.Бессонов, до історика, бібліографа, згодом редактора журналу "Русский архив" П.І. Бартенева, див. працю "К портретам Н.В.Гоголя" С.О.Рачинського, брата художника, Андреева ("Гоголь во гробе" – з приміткою "ещё хуже", ніж портрет "с живого" Гоголя Е.О.Дмитрієва-Мамонтова. Останньому також приписували літографічне зображення славетного письменника).

І все ж найвірогіднішим є припущення, що зображення Гоголя на смертному одрі зробив Є.І.Вишняков. І не з якої літографії чи вимислу, а саме під час поховання Гоголя в лютому 1852 р. у Москві.

Опосередкованим свідченням цього можемо вважати рядки з листа російського гравера Ф.І.Лордана (1800–1869) до художника О.А.Іванова (1806–1858): "Стечение народа в продолжение двух дней было невероятное. Рихтер (художник), который живет возле университета, писал мне, что два дня не было проезда на Никитской улице. Он (Гоголь – В.Т.) лежал в сюртуке, – верно, по собственной воле, – с лавровым венком на голове (подкресления наше – В.Т.), который при закрытии гроба был снят и принес весьма много денег от продажи листьев сего венка. Каждый желал обогатить себя сим памятником" [3, с. 594; 4, с. 643].

Увага, глибоке пошанування письменника зародилися в душі М.В.Гербеля ще, здається, тоді, коли він після навчання в 1-му благородному пансіоні при 1-й Київській гімназії вступив до Ліцею кн.Безбородька у Ніжині, наступникові альма матері Миколи Гоголя. У 1846 р. дорогою до Чернігова заїхав до Ніжина Т.Г.Шевченко. Ті відвідини міста детально описав його супутник, український письменник О.С.Афанасьєв-Чужбинський: "Приїзд Шевченка до Ніжина не міг лишитись таємницею. Двері наші

не зачинялись, особливо нас відвідували студенти і серед них М.В.Гербель, що був тоді на останньому курсі. У четвер ми пішли в Дворянське зібрання... На другий день ми всі роз'їхалися по гостях. І тоді ж він (Шевченко – В.Т.) написав Гербелю в альбом чотири рядки з однієї своєї п'єси:

*За думою дума роєм вилітає,
Одна давить душу, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може, й бог не бачить* [5, с. 95–96].

То був уривок із поезії Т.Г.Шевченка "Гоголю". Відтоді М.В.Гербель, у альбомі якого цей чотиривірш посів почесне місце, серцем і думками завжди линув до Шевченка (став, зокрема, видавцем "Кобзаря" в перекладі власному і багатьох російських поетів) та Миколи Гоголя. Він намагався зробити свій внесок у справу створення життєпису автора "Вечеров на хуторі близ Диканьки", "Тараса Бульби", "Ревизора", "Мёртвых душ". У біографічному нарисі "П.Г.Редкин" описав деякі деталі життя Гоголя у Ніжинській гімназії: "В тесной комнате П.Г.Редкина, в квартире гувернера Мышковского, надзору которого был он поручен, постоянно собирался кружок товарищей, журналистов, издателей рукописных журналов и альманахов для чтения и критической оценки заключающихся в них статей. В этих ученических изданиях впервые началось литературное поприще Гоголя, Кукольника, Базили и др." [4, с. 83].

У згаданому альбомі М.В.Гербеля знайшов місце такий документ-автограф з його написом: "Письмо А.С.Данилевского из Парижа от 5 декабря, писанное под диктовку Гоголя к Прокоповичу и Пашченко". Цей лист 1836 року Гербель доніс до читачів, шанувальників письменника, опублікувавши його в журналі "Русское слово" [1859. – №1. – С. 98].

А за рік до цього він надрукував власну статтю "Николай Яковлевич Прокопович и отношения его к Гоголю" [6, с. 267–290]. Не зайвим буде нагадати, що пліч-о-пліч з ним у цьому журналі [1852. – №10. – С. 141–148] виступив його приятель, відомий літератор В.П.Гаєвський (1826–1888) із "Заметками для биографии Гоголя".

Дитинство М.В.Гербеля з 5-літнього віку пройшло на берегах р.Шостка, в Глухівському повіті Чернігівської губернії, де його батько генерал-майор В.В.Гербель (1790–1870) обіймав посаду командира Шосткинського порохового заводу з 1832-го (за іншими даними – з початку 1833 р.) до 1850-го року.

У родині Гербелів, близьких до неї жила і повага, і глибоке розуміння творчого доробку Гоголя.

Цікаві правдиві свідчення знаходимо у листуванні декабриста Олександра Федоровича Бріггена (1792–1859), наймолодша дочка якого Любов (1826–1899), вихованка Смольного інституту шляхетних дівчат, була дружиною сина генерала В.В.Гербеля Василя (?–1878), ротмістра гвардійського Уланського полку, котрий дослужився до чину полковника. Відомий історик-письменник Н.Я.Ейдельман у дослідженні ""Тайные корреспонденты "Полярной звезды"" [М.: Мысль, 1966] помилився, назвавши Л.О.Брігген дружиною Миколи Васильовича Гербеля.

Наведемо деякі думки цього кола стосовно творчості Гоголя. Декабрист О.Ф.Брігген писав старшій дочці Марії, дружині глухівського повітового предводителя дворянства В.І.Туманського (1809–1889): "Всё более и более я расцениваю как роман, но роман столь возвышенный, с языком столь благородным и прекрасным, что невозможно, прочтя эту книгу, не вернуться к ней вновь. Не историческую правдоподобность (підкреслення Бріггена – В.Т.), а духовную истину следует искать в ней, и, без сомнения, в этом смысле древние авторы, а среди современных В.Скотт предпочтительнее многих так называемых правдивых историков" [7, с. 164]. Як бачимо, О.Ф.Брігген, як і журналіст А.Е.Студітський, автор статті "Русские литературные журналы за январь 1846 года" [8, с. 222–223], вважав, що для Гоголя "жива скорее та история, которая живет в устах народа", тобто вказав на природу його художнього мислення. А дещо далі декабрист радив: "Если вы не прочитали "Мёртвые души" Гоголя, прочтите, чтобы ближе познакомиться с нашей дорогой родиной, он писал с натуры, верно, как большой мастер" [8, с. 164]. У листі із заслання (Курган), датованому 19 червня 1847 року, декабрист ділився думками з В.А.Жуковським: ""Одиссеи" вашей ожидал я с нетерпением, я читал о ней отзыв Гоголя в "Московских/ ведом/остях/" [7, с. 227].

Відгук про Гоголя був надрукований також у "Современнике" [1846. – Т. 43], "Москвитяине" [1846. – №7], а згодом введений письменником до "Выбранных мест из переписки с друзьями".

У липні 1857 р. О.Ф.Брігген уже був на Україні, в Глухівському повіті (переважно в с.Слоут). Чи не міг він і тут, на Сіверянщині, спілкуючись із Туманськими, Миклашевськими (Гербелів на пороховому заводі на берегах Шостки, щоправда, вже не було), обговорювати твори Гоголя, ділитися думками щодо недавньої трагічної смерті письменника?

У 1846 р. за царським наказом командир Шосткинського порохового заводу В.В.Гербель очолив будівництво капсульного підприємства на березі р.Шостка. І вже через два роки це виробництво було запущене в дію. Василя Васильовича було підвищено у званні до генерал-лейтенанта,

нагороджено орденом "Білого орла". А на межі 1849–1850 рр. він був переведений до Петербурга керуючим усіма пороховими заводами Росії.

Коли було прийняте рішення про будівництво поруч із Шосткинським пороховим заводом капсульного підприємства, було утворено Особливу будівельну комісію, яку затвердив Микола I. Архівні документи, частина яких зібрана в музеї нинішнього заводу "Імпульс" (м.Шостка), свідчать, що головним виконавцем робіт було призначено члена цієї комісії, інженера-підпоручника Вишнякова. Він підтримував тісні зв'язки з механіком Фаллісом у справі доставки з Бельгії необхідних машин, приводів і таке інше. Відряджався до міста Літтиха. Гадаємо, що призначення Вишнякова головним виконавцем робіт на будівництві капсульного заводу не обійшлося без впливу генерала В.В.Гербеля. До такого висновку можна дійти після ознайомлення із згадуваним альбомом Миколи Гербеля.

У ньому знаходимо, окрім малюнка "Гоголь на смертном одре", та "Портрет отця Гербеля", тобто В.В.Гербеля, вірш:

Что мне жизнью дорожить!

Честь всего дороже.

Нет! Отечеству служить

Я помчуся тоже.

Унизу підпис: "Егор Вишняков. 30 апреля 1848 года. Шостка" [9, с. 25]. На той час капсульне підприємство уже було введено в дію. Європу сколихнув 1848 рік. Як писав батько славетного педагога К.Д.Ушинського Дмитро Григорович, другою дружиною якого була сестра, генерала В.В.Гербеля Наталія Василівна, "Николай (тобто М.В.Гербель, автор згаданого вірша в пам'ять Гоголя – В.Т.), едва произведенный в офицеры, в венгерскую компанию, успел, получил ... и аннинскую шпагу за храбрость" [10, с. 85]. То чи не збирався тоді також Єгор Вишняков на поле битви?

Закінчував він свій вірш такими рядками:

Мне одно лишь только жаль...

Жаль тебя, Анета.

Чи не йшлося тут про Анну Яківну, дружину генерала В.В.Гербеля? Невдовзі, через два місяці після написання цього вірша (7(19) липня 1848 р.) її поховали її на території Гамаліївського монастиря поблизу порохового заводу річки Шостка [II, с. 80].

Вважаємо, що цей Єгор Вишняков, інженер-будівельник і був автором малюнка "Гоголь на смертном одре". Про нього збереглося дуже мало свідчень і все ж він відомий як про автор робіт "В мастерской художника",

"Влюблённые", "Жанровая сцена" [12, с. 203; 13, с. 295]. Останній малюнок, як бачимо, засвідчує його тісний зв'язок з Україною.

Засвідчимо, що до столиці міг бути переведений й Єгор Вишняков, людина, дуже близька до Гербелів, після від'їзду генерал-лейтенанта В.В.Гербеля із Шосткинського порохового заводу до Петербурга на нову, більш значну посаду. Там же в цей час перебував і його щирий приятель Микола Гербель, який згодом увійшов в історію літератури як поет, перекладач і видавець.

Коли помер Гоголь, то вони разом могли виїхати до Москви. І саме там народився вірш Миколи Гербеля "Певец, возмужавший в безвестной тиши" і малюнок Є.І.Вишнякова "Гоголь на смертном одре".

Література

1. Терлецький В. Альбом М.В.Гербеля // Архіви України. – 1972. – №3. – С. 82–83.
2. Гоголь. Статті и матеріали. – ЛГУ, 1954 – С. 373.
3. Русская старина. – 1902. – №3 (март).
4. Вересаев В. Гоголь в жизни. – Харьков: Прапор, 1990.
5. Афанасьев-Чужбинський О.С. Спомини про Т.Г.Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка: Збірник. – К.: Дніпро. – 1982.
6. Современник. – 1858. – №2.
7. Бриген А.Ф. Письма. Исторические сочинения. – Иркутск, 1986.
8. Москвитянин. – 1846. – №2.
9. Терлецький Віктор. З берегів Шостки. – Суми: Слобожанщина, 1995.
10. Жизнь и наследие К.Д. Ушинского. – Ярославль, 1986.
11. Река времен. – Кн. 4. – М., 1994
12. Отчет Публичной библиотеки за 1902 г. – СПб., 1910.
13. Художники народов СССР. Библиографический словарь. – Т. 2. – М.: Искусство, 1972.

УДК321.161.1

С.М.Романенко

Кавказская проза Я.П.Полонского в контексте прозаических циклов Н.В.Гоголя

У статті розглядається редукція гоголівської традиції в прозі Я.П.Полонського. Аналіз відображень "чужого" у художньому творі дозволяє побачити парадигматику і синтагматику концептуальних текстових одиниць.